

İran Nükleer Çalışmaları ve ABD

ABD-İran ilişkilerinin başlangıcı 19. yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır. İlk kez 1856 yılında dönemin İran Şahı ABD'ye elçi gönderirken ABD ancak 1883 yılında Tahran'a diplomatik bir heyet gönderebilmiştir; elçilik açmasıysa 1944 yılını bulmuştur. 2. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilen ve savaşın bitiminden kısa bir süre sonra bağımsızlığına kavuşan İran'ın ABD ile olan ilişkileri, 1941-1979 yılları arası, yani Şah dönemi olarak adlandırılan Rıza Şah Pehlevi yönetimi boyunca olumlu ilerlemiştir. Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye coğrafi olarak yakınlığından ötürü İran'ın sosyalist bloğa kaymasının önüne geçmek adına ABD, İran ile olan ikili ilişkilerini daha da güçlendirmiştir.

1979 yılında gerçekleştirilen İslam Devrimi, iki ülkeyi ideolojik ve siyasal çatışmalar yaşayan iki zıt kutup haline getirince, ilişkiler tamamen kopmuş ve günümüze kadar uzanan gerilimli süreç başlamıştır. Ancak bu gerilim içinde "nükleer" konulardan kaynaklanan tartışmalar, bugün sadece Ortadoğu bölgesini değil aynı zamanda tüm küresel siyaseti etkileyen bir boyuta dönüşmüştür.

İran'ın nükleer programı aslında 1950'lerde; yani bir zamanlar müttefiki olduğu ABD'nin desteğiyle başlamıştır.^[1] 1974 yılında Almanlar ile yapılan iş birliğinin ardından İran'daki ilk nükleer çalışmalar Buşehr kentinde kurulan bir tesisle somut bir yatırıma dönüşmüştür. Aynı yıllarda ABD ve Avrupa ülkeleri de ortak anlaşmalarla İran'da 20 santral kurulması ve nükleer teknoloji transferi konusunda birlikte hareket edilmesi noktasında mutabık kalmışlardır.

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü 1975'te İran Atom Enerjisi Örgütü ile İranlı mühendisleri eğitmek için bir sözleşme imzalamıştır. Fakat bu çalışmaların devrimden sonra rafa kalkması üzerine, Tahran yönetimi farklı alternatifler aramaya başlamıştır. O dönem Batı ile İran arasındaki kriz göz önüne alındığında böylesi bir teknoloji transferi için neredeyse tek alternatif o zamanki adı Sovyetler Birliği olan Rusya Federasyonu idi. İran, teknoloji transferini tekrar sağlamak amacıyla 1992'de Rusya ile bir anlaşma imzalayarak bu alandaki çalışmaları yeniden başlatmıştır. Rusya ile sağlanan bu anlaşmadan sonra Kuzey Kore ve Çin ile de nükleer teknoloji transferi hususunda iş birliğine gidilmiştir. Bir süre sonra da İran ve Çin arasında bu ülkenin Qinshan santraline benzer 300 mw'lık bir nükleer santral inşası için anlaşma sağlanmıştır. Söz konusu anlaşma 1993 yılında onaylanmış olsa da ABD'nin Çin üzerinde kurduğu baskı sonucunda uygulamaya konmamıştır. İki reaktörlü olarak tasarlanan santralin, *German Kraftwerk Union (AG)* tarafından büyük ölçüde tamamlanmış olan ilk reaktörü, 2011 yılının Eylül ayında faaliyete geçirilmiştir.^[2]

Ancak İran ile Batı arasındaki nükleer tartışmanın en önemli boyutunu santral inşasından ziyade, bu reaktörlerin çalışmaya başlamasıyla elde edilecek ürünlerin nükleer silah yapımında da kullanılabilecek nitelikte olması oluşturmaktadır. İran elindeki uranyumu, reaktörlerinde heksaflorid gaz, uranyum oksit (reaktör yakıtı olarak) ve atık metal (nükleer bombaların çekirdeğinde ve yakıt olarak) olmak üzere üç farklı maddeye dönüştürmektedir. İran'ın Batılı devletlerle olan sıkıntısı da bu üçüncü maddenin söz konusu nükleer tesiste yakıt ihtiyacı için gerekli olmadığı halde üretiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Çıkarılan uranyumun nükleer bir silaha dönüşmesi için %80 oranında zenginleştirilebiliyor olması gerekmektedir. İran, mevcut teknolojisi ile bunun sadece onda birini yapabilmektedir. Ancak Batı ile yaşanan güven krizi nedeniyle İran'ın nükleer çalışmaları, geleceğe yönelik önleyici bir tedbir olarak baskı altına alınmak istenmektedir.

Dolayısıyla ABD'nin müttefiki konumunda olunan Şah döneminde nükleer faaliyetleri Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik rekabette gerekli olarak addedilirken, İslam Devrimi'nden sonra tam tersi olmuş ve İran'ın nükleer gücü Batı ve ABD çıkarlarını tehdit eden bir faktöre dönüşmüştür.

Devrimden sonra iyice tırmanan gerginlik 2002 yılının Ocak ayında ABD Başkanı George Bush'un Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "şeytan eksenli ülkeleri" olarak adlandırması ve üç ülkeyi uzun menzilli füze çalışmalarından dolayı suçlaması ile yeni bir boyut kazanmıştır. İran'a yönelik doğrudan askerî müdahale tehditlerini de içeren bu dönem politikaları, İran'da ters tepmiş ve Mahmud Ahmedinejad yönetimi boyunca bu yöndeki çalışmalar daha da hızlanmıştır.

Aynı dönemde Rus teknisyenler de Buşehr kentinde İran'ın ilk nükleer reaktörünün inşasına başlamıştır. Böylece Batı ile İran arasındaki nükleer tartışmalara Rusya da doğrudan müdahil olarak güçlü bir inisiyatif almıştır. Bu denklem içinde Batı'dan dışlanan İran Rusya için stratejik bir müttefik haline dönüşürken,

nükleer alandaki ilişkiler bölgesel tüm sorunlarda Moskova-Tahran ittifakının en önemli harcı durumuna gelmiştir.

Tahran yönetimi, 2006 yılında Natanz Nükleer Tesisi'ni faaliyete geçirmiştir. ABD'nin yanı sıra Birleşmiş Milletler'in (BM) de sert tepki gösterdiği bu hamlenin yeni bir bölgesel savaşın ayak sesleri haline dönüşmesi üzerine Türkiye harekete geçmiştir. Bu gerilimi azaltmak için 2010 yılında Türkiye'nin öncülüğünde önemli bir girişimde bulunulmuştur.

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini ülke dışında gerçekleştirmesi için Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuğunda yapılan görüşmelerde uzlaşa sağlanmış ancak başta ABD olmak üzere tüm Batılı ülkeler bu anlaşmaya karşı çıkmıştır. Kabul edilmeyen bu anlaşmanın ardından BM Güvenlik Konseyi İran'a dördüncü kez yaptırım kararı almıştır. Aradaki gerilimi yükseltecek bir diğer gelişme de 2012 yılında ABD'nin İran Merkez Bankası'na yaptırımlar uygulaması üzerine İran'ın da Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidi ile yaşınmıştır.

Eylül 2013'te İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Ruhani, göreve geldikten sonra yaptığı konuşmada, ülkesinin asla nükleer silah üretmeyeceğini ve sonuç odaklı yeni bir müzakere sürecine başlamak istediğini söyleyince gerilim yeniden azalmaya başlamıştır. İran ve beş Avrupa ülkesi ile ABD'yi içine alan P5+1 ülkeleri, 14 Temmuz 2015'te anlaşmaya varmıştır. Anlaşmayla Tahran'ın BM'nin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na askerî üslerine "kontrollü giriş" ve BM'ye de kapsamlı denetim için izin vermesi konularında mutabakata varılmış buna karşın İran'a da giriş izni taleplerine itiraz hakkı tanınmıştır.[3] Barack Obama döneminde anlaşmayı onaylayan Amerikan yönetiminin Donald Trump'ın iktidarı ile birlikte 2018 yılında anlaşmadan çekildiğini ilan etmesiyle bölgede kartlar yeniden karılmaya başlanmıştır. Böylece İran'ın nükleer çalışmalarını barışçı yöntemlerle kontrol altına alma konusundaki en iddialı anlaşma, Amerikan yönetimince sabote edilmiştir.

Amerikan yönetiminin yaptığı bu hamlenin gerekçesi ne olursa olsun, bölgesel kaosu körüklemek siyasetinin yeni bir adımı olduğuna kuşku yoktur. İran'ın nükleer çalışmalarını uluslararası denetim altına alan böylesi bir anlaşmadan rahatsızlık duyan tek taraf Siyonist İsrail rejimi olduğundan, Trump'ın tercihi doğrudan İsrail'in kararı olarak görülmektedir. Sadece nükleer anlaşmanın iptali değil, Amerikan yönetiminin İran'a yönelik son hamlelerinin tümünde İsrail çıkarlarının öncelendiği anlaşılmaktadır. Üçüncü bir taraf olarak Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin dışarıdan destek verdiği bu İran karşıtı cephenin yakın vadede askerî maceralara girişmesi ihtimali ise bölgenin tüm aktörlerini kaygılandırmaktadır.

Amerika'nın nükleer çalışmalar üzerinden İran konusunda yürüttüğü saldırgan siyasetin bölgesel sonuçları, hâlihazırda devam eden sıcak çatışmaların farklı bir biçim almasına da yol açabilir. Bu nedenle İran, sıcak cephelerin sayısını alabildiğine çoğaltmaya çalışırken Amerikan yönetiminin işini zorlaştıracak her türlü stratejik hamle için de hazırlık yapmaktadır. Amerikan yönetimi ise, küresel siyasette yaşadığı daralmayı Ortadoğu'da kolay lokma olarak gördüğü ülkelere saldırarak aşmak gibi akıl dışı bir yola girebilir. Ancak bunu yaparken de tıpkı 1991 ve 2003 yıllarındaki saldırılarında olduğu gibi, zengin Körfez ülkelerinin paralarına ihtiyaç duyacak gibi görünmektedir.

[1] "İran'ın nükleer programı", *Al Jazeera Türk*, 03.04.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-nukleer-programi>

[2] "İran'ın nükleer..."

[3] "Kronoloji: Devrim sonrası İran-ABD ilişkileri",

Al Jazeera Türk,

14.07.2015,

<http://www>